

ИНГЛИС ХӘМ ҚАРАҚАЛПАҚ ТИЛЛЕРИНДЕ ХАБАР ТЕХНОЛОГИЯЛАРЫ ТЕРМИНЛЕРИНИҢ ЛИНГВИСТИКАЛЫҚ ӨЗГЕШЕЛИКЛЕРИ

Юсупова Х.

<https://www.doi.org/10.5281/zenodo.8386216>

ARTICLE INFO

Received: 18th September 2023

Accepted: 27th September 2023

Online: 28th September 2023

KEY WORDS

Хабар-технология,
лексикалық бирлик, синоним,
дублет, атамалар

ABSTRACT

Бул мақала арқалы инглиз хәм қарақалпақ тиллериндеги хабар технологиялары терминологик системасын лингвистикалық хәдийсе сыпатында үйрениўди мақсет етип қойдық, тийкарынан дыққат изертленип атырған терминологик системада синоним хәм дублет атамаларын терең үйрениўге қаратылған.

Тилдеги лексикалық бирликлер үлкен бир системаның анық бир белгилери болғанлығы себепли олар бир-бири менен белгили қарым-қатнас тийкарында байланысады. Сол себепли оларды тәрийплеў, олардың қарым-қатнас өзгешеликлерин ашып бериў әҳмийетли мәселелердин бири есапланады. Тилши илимпазлар тил бирликлерин тәрийплеўде бир-неше методларды пайдаланады.

Тил бирликлерин үйрениўдин бир методды терминологиялық системаны үйрениў менен байланыслы. Яғный, тилдеги бир сөздин бир неше мәнилериниң тәрийплениўи (полисемия), еки яки оннан да көп сөзлердин бирдей мәнини билдириўи (синоним), формасы уқсас, мәнилері басқа сөзлердин аңлатылыўы (омоним), еки сөздин бир-бирине қарама-қарсы мәнилерде келиўи (антоним) тил билиминде кең тарқалған жағдай болып, терминология тараўында да көп дус келетуғын хәдийсе есапланады.

Бул мақалада биз, инглиз хәм қарақалпақ тиллериндеги хабар технологиялары терминологик системасын лингвистикалық хәдийсе сыпатында үйрениўди мақсет етип қойдық, тийкарынан дыққатты изертленип атырған терминологик системадағы синоним хәм дублет атамаларын терең үйрениўге қараттық.

С.В.Гринев-Гриневич тәрепинен синонимлардың классификациясындағы универсал өзгешеликлер тийкарында синонимларды үйрениўдин комплекси ислеп шығылды [1:105] (С. В. Гринев-Гриневич терминологиясында – “эквивалент атамалар”, яғный “белгили бир хәдийсени атаў ушын қолланылады, олар бирдей яки уқсас мәнили болыўы керек”). Еккиншиси абсолют ямаса шәртли синонимлар болып бөлинеди. Абсолют синонимлар бир мәнили синонимлар, шәртли синонимлар – “уқсас мәнили, белгили бир жағдайда абсолют синонимлар сыпатында қўлланылатуғын синонимлар” сыпатында үйрениледі хәм шәртли синонимларға бөлинеди.

Келтирилген бул тәрийплеў усыллардағы синонимик мәнилер хаққында А.А.Реформатский былай пикир билдиреди: “терминологияда абсолют синонимлерден

басқа, сөзлер түрлі формаларда қолланыу мумкин, яғный бир түбирден пайда болған дублетлер” [2: 54]. Демек, илимпаз дублетлер морфологик усылда түрлі аффикслер хэм префикслер жәрдемінде жасалады, деп пикир жүритеди: фонетикалық усылда (пейнет - пайнет); орфографик усылда (display - дисплей), эллиптик усылда, қысқартпалар (интернет-нет), лексик усылда (mouse-тысқанша), синтаксис дублет (display of the desk – desktop display/рабочий стол)ларға ажратылады. Бул мағлыұматлар тийкарында айтыұымыз мүмкин, синонимлар мәниси бирдей, формасы хәр түрлі сөзлер, солай екен дублетлар бир сөздің басқа формалары есапланады. Мине сол ушын хэм терминологияны тәртипке салыұда синоним хэм дублетлерди бир-биринен ажратып алыұымыз тийис.

Инглис тилиндеги лексикалық бирликлер күнделикли қолланыұда өзгеше мәни хэм изертленип атырған хабар-технологияларқ тараұында басқа мәниде қолланылады: *bus – автобус*

bus *blas* noun [countable] **1** a large road vehicle with a lot of seats that you pay to travel on, especially one that takes you fairly short distances and stops frequently: by bus; Take/catch a bus; miss the bus.

[CD-ROM © Macmillan Publishers Limited 2007. Text © A&C Black Publishers Ltd 2007]

Бул сөз көп қолланылатуғын лексикалық бирлик болып, адам тасыұшы транспорт мәнисінде қолланылады. Деген менен, бул сөз хабар-технологиялары тараұында төмендеги мәнилерде қолланылады:

1. *шина. Компьютердің бир бөлиминен екінши бөлимине мағлыұматларды жеткеріұши физикалық қурылма;*
2. *магистраль. Жоқары тезликке ийе болған байланыс линиясы.*
3. *канал. (хабар жеткизиұ) сигнал ямаса мағлыұматлар жеткеріұ қурылмасы* [АКТИЛ, 2010].

Хабар-технологиялар тараұында кең қолланылатуғын және бир сөз *key - гилт* термини:

key *ki:* noun [countable] **1** a small piece of metal used for opening or locking a door or a container, or for starting the engine of a vehicle: **key to.** **2** usually singular the thing that will do most to help you to achieve something; **3** one of the parts that you press on a keyboard to make it produce letters, numbers etc.; **3a** one of the parts that you press on a musical instrument to make it produce sounds; **4** music a set of musical notes that are based on one particular note; **5** a list of signs and their meanings, for example a list of the signs that are used on a map, drawing etc.; **5a** a list of answers to the questions in a test or in a book.

[CD-ROM © Macmillan Publishers Limited 2007. Text © A&C Black Publishers Ltd 2007]

Хабар-технологиялары тараұындағы мәниси: 1. *Символлар комплекси. Ол объектларды ұқсас объектлар топламынан ажратып алып, жасырып қойыұ ушын ислетиледи.* 2. *Мағлыұматларды анықлаұ мақсетінде ислетилетуғын бир ямаса оннан артық символлар ямаса жазыұ майданы.* 3. *Оригинал текстти шифрли текстқа өзгертиұ хэм қарама-қарсы әмел (битлар избе-излиги)* [АКТИЛ, 2010]. Буннан тысқары *key* лексикалық бирлик сөз бирикпесінде тийкарға компонент сыпатында қолланылады: *key frame - тийкарғы кадр* (хэмме видеохабарлар көлеми кишрейтилген халда берилген видео кадр); *quadrature phase-shift keying (QPSK) - квадратура-фазалы*

манипуляция (Бир-бирине 90^0 га өзгертилген еки фазалы жағдайынан (0 ва 180^0) пайдаланыўшы модуляциясының түри); *parental key* -қадағалаў (ата-ана қадағалаў кнопоксы: пароль жәрдеминде каналлар хәм программалардың функцияларын қадағалаў имканияты; *chroma-key* - «Хрома-кий» (бир видеокөринисти екиншисине, жаңа көринисти анық рең бөлиминде басыў арқалы өзгертиў); *fixed key* – белгиленген гилт (Tandberg Television компаниясы тәрәпинен RAS системасын пайдаланыўды әпиўайыластырып, өзгермес қылыў ушын қадағалаў белгилери ислеп шығылған шәртли пайдаланыў белгилери сыяқлы белгилер жаратылған.

Display атамасы хәм бир қатар терминологик бирикпелердің тийкарғы компоненти сыпатында белсенди қолланылады: *reversible display* - қайтарылатуғын дисплей (оператор көрсетпеси бойынша қара фонда ақ символларды ямаса қарама-қарсы жағдайда, қайта тиклей алатуғын қайтарыў экран); *display primaries (receiver primaries)* - қайта тиклей қурилмасының тийкарғы реңлери (қабыл қылынған даўамлы реңдилиқ хәм өзгериўшенликти қадағалаўшы, олардан тийисли муғдарда араласыў жағдайы, басқа реңлер менен бирге пайдаланылыўы); *graphic display* - график дисплей (экранда точкалар матрицасын пайда етиўди тәмийнлейўши көринис хәм текстларды жарытыўшы дисплей); *display-controller* - дисплей-контроллер (компьютер мағлыўматларын «видеосигнал» атамасы менен анық үзликсиз аналог массивқа айландырыўшы аппарат-программалық блок); *frame display frequency (vertical)* - (кадр (вертикал) жайыў частотасы (бир секундта жаңаланатуғын кадрлар көлеми); *monitor (display)* - монитор (дисплей) (хабар текстин, таблицалар, сүўретлер, сызылмалар хәм басқалар көриниўинде визуал хәрекетлендириўши қурылма); *color display* - реңли дисплей (хабарларды визуал көринисте пайда етиўши қурылма); *symbolic display* - символлы дисплей (текстлар хәм сызылмалар менен ислесиў ушын қолланылатуғын, экранда хәриплер, санлар хәмде белгилер топламын пайда етиўши дисплей).

Инглис хәм өзбек тиллери хабар-технологиялары терминологиясында синонимик байланыслар бирдей түсиник хәм предметтиң түрли қырларын аңлатыўшы синоним терминлер; мазмуны бирдей, формасы болса түрлише болып, бири арнаўлы бир тилдің өз сөзи, екиншиси басқа тилден өзлестирилген дублет терминлер. Бул сөзлер тек аңлатпа планында өз-ара парықланып, мазмун планы бир болған термин вариантларынан ибарат.

Хабар-технологиясы терминлери семантикалық структурасында синонимик хәдийсеси дүс келиўи гүзетилди.

Изертлеў процессинде синонимия хәдийсеси көбирек инглис тили хабар-технологиялары тараўының терминологиясына тән хәдийсе екенлиги анықланды. Инглис терминлериниң анализи төмендегише өзгешеликлерди көрсетеди. Хабар-технология тараўының 384 термини синонимге ийе екенлиги, улыўма санынан 8, 43% и синонимик қатарды қураўы анықланды. Улыўма жағдайда, 85 синонимли бирикпелер қатары анықланды және бул жағдай хабар-технологиялары тараўының терминологиясында синонимия кең тарқалғанлығын тастыйықлады.

Хабар-технологиялары тараўындағы терминологияның синонимлери төмендегише анализ етилди:

1) тараўларара ямаса тараў ишиндеги синонимлер;

- 2) синонимли қатардағы терминлер;
- 3) синонимли қатарлардағы терминлердің структурасы;
- 4) синонимли қатарлардың пайда болуы себеплери;
- 5) толық синонимлер ямаса салыстырмалы синонимлер (дублетлар).

References:

1. Гринев-Гриневиц, С. В. Терминоведение [Текст] / С. В. Гринев-Гриневиц. — М.: Издательский центр Академия, 2008. — 304 с.
2. Реформатский А.А. Мысли о терминологии/ А.А. Реформатский //Современные проблемы русской терминологии. – М.: Наука, 1986. – С.163-198.
3. CD-ROM © Macmillan Publishers Limited 2007. Text © A&C Black Publishers Ltd 2007
4. Ахборот – коммуникация технологиялари изоҳли луғати: 4000 дан ортиқ атама ва атамалар /UNDP Digital Development Initiative Programe – Рақамли Ривожланиш Ташаббуси. Т. – 2010